

Vianoce a čo s nimi súvisí v našom jazykovom obraze sveta

Mária Šimková

Konzumný spôsob života nás oberá o pokoj v duši, o prirodzenú orientáciu v čase a priestore, o fyzickú rovnováhu. Veď pozrite: príspevoček je nadpísaný o Vianociach a čím sa začína...! Povzdychom nad tým, že vianočná výzdoba a vianočný tovar v obchodoch nás „prenasledujú“ prakticky hneď po skončení rozruchu okolo začiatku školského roka, minimálne si podávajú štafetový kolík so spomienkou na zosnulých. Pritom podstatné meno *konzum* má/malo aj svoju neznásilňujúcu stránku významu: 1. spotreba (bežne potrebných vecí) na živobytie, konzumácia: *konzum mlieka, mäsa*, 2. hovor. zastar. spotrebné družstvo; obchod alebo predajňa spotrebného družstva; *konzumný* prídavné meno spotrebný, na bežnú dennú (s)potrebu, *konzumné družstvo, potravné družstvo* zaoberajúce sa predajom potravín a iných spotrebných predmetov. Až kým sa tento význam neposunul tak, ako ho zväčša poznáme dnes: *konzumná spoločnosť*, typ modernej industriálnej spoločnosti, v ktorej sú rozhodujúce sociálne funkcie určované potrebou (konzumom).

Natíska sa nám otázka: vari nás znásilňujú slová alebo ich významy? Určite nie. V jazyku, v slovách a významoch sa len zachytáva, zobrazuje realita, v ktorej žijeme, ako ju vnímame, pomenúvame a komunikujeme ľuďom okolo nás. Na porovnanie obrazu sveta vpečateného v toku času do jazyka výborne poslúžia najmä slovníky, v ktorých sa okrem aktuálnej výkladovej a pravopisnej pomôcky napĺňa práve táto „pridaná hodnota“. Historický

slovník slovenského jazyka, Slovník slovenského jazyka, Slovník cudzích slov (akademický), Krátky slovník slovenského jazyka, Synonymický slovník slovenčiny, najnovší Slovník súčasného slovenského jazyka a texty zhromaždené v Slovenskom národnom korpuse – máme z čoho čerpať a používame/citujeme aj v tomto prehľade.

Keď sa napr. pozrieme do korpusu textov na to, čo sa spája s Vianocami, zistíme, že:

S **Vianocami** sa spájajú aj tradičné vianočné trhy.

S **Vianocami** ruka v ruke kráča záver roka a Silvester.

S **Vianocami** sa na dosky vracia balet Luskáčik.

S **Vianocami** sa k nám vracia drahota.

S **Vianocami** oživa nákupná turistika...

Zažívali sme stresy súvisiace so záverom roka, s **Vianocami** a hektickým nástupom povinností v novom roku.

S **Vianocami** úzko súvisí i rozposielanie vianočných pozdravov...

S **Vianocami** sú ťažkosti.

Asi sa čudujete, prečo už „strašíme“ s **Vianocami**...

S **Vianocami** sa blížia aj nákupné horúčky.

Trhy, drahota, nákupná turistika, stres, ťažkosti, strašenie, nákupné horúčky – týchto pár vybraných kontextov veru neukazuje veľmi povzbudzujúci obraz a ani balet Luskáčik, ktorý sa v nejakom roku vyskytol práve v čase Vianoc, ho asi veľmi nezlepší.

Pri komplexnejšom pohľade do korpusu konštatujeme, že medzi takmer 720 miliónmi textových jednotiek sa slovo *Vianoce* nachádza takmer 33 000-krát a okolo neho sa v textoch najčastejšie vyskytujú slová *Silvester, sviatok, advent, zima, darček, prázdniny, oslava, dovolenka, dieťa, rodina, stromček, pokoj, želanie, láska, televízia, radosť, kniha, kapor...* To sa už azda trochu viac približuje k našej predstave Vianoc, ktorú (ako aj spôsob ich prežívania na Slovensku) ešte lepšie dokresľujú podstatné mená, prídavné mená a slovesá tesne predchádzajúce pred slovom *Vianoce* (uvádzame ich v základnom tvare a v poradí od najväčšieho počtu výskytov): *čas, symbol, obdobie, atmosféra, čaro, oslava, duch, deň, poslanstvo, tajomstvo, slávenie, zmysel, podstata, tradícia, význam, predvečer, prežívanie, príležitosť, svetlo, očakávanie, radosť; veselý, tohtoročný, pekný, pravoslávny, minulý, posledný, krásny, biely, šťastný, slovenský, minuloročný, kresťanský, budúci, celý, pokojný, štedrý, ďalší, spoločný, smutný, tohtoročný, pravý, vlnajší, tradičný, radostný, skutočný, príjemný, bohatý; byť, mať, stráviť, blížiti, môcť, tráviť, prísť, prežiť, sláviť, oslavovať, dostať, chcieť, ísť, začať, patriť, prežívať, stať, musieť, darovať, želať, prichádzať, pripraviť, vedieť, začínať, predstaviť, dať, zažiť, priniesť, znamenať, tešiť, pripomínať.*

Zaujímavý je časový aspekt pomerne častý vo všetkých troch skupinách slov, či už priamo pomenovaný (*čas, obdobie, deň, predvečer; toh(t)oročný, minul(oročný), posledný, budúci, ďalší, vlnajší; blížiti, začať, prichádzať*) alebo stvárnený pomocou slovesných kategórií (*stráviť – tráviť, prežiť – prežívať, sláviť – oslavovať – osláviť*). Časové hľadisko sa nachádza aj takmer vo všetkých menách, ktoré sa na Slovensku používajú na označenie prvého dňa sviatkov – Štedrého dňa alebo Štedrého večera. Ide o krátku chvíľu, *deň* alebo dokonca iba *večer*, ktorý je najmä na východnom Slovensku známy pod názvom *vigília – predvečer* sviatku, za ktorý sa považuje predovšetkým 25. december, Sviatok narodenia Pána. V niektorých dedinách na strednom Slovensku, ako pripomína Anton Habovštiak (*Dni sviatočné i všedné*, 1995), sa kedysi používalo pomenovanie *Dohviezdny večer*, v Novohrade, v časti Hontu a Zemplína sa zachovalo slovo *Kračún*, ktoré

je známe aj v okolitých slovanských i neslovanských krajinách prevažne na juh od Slovenska (ukrajinčina, bulharčina, maďarčina, rumunčina), ako aj v rómčine. Toto slovo môže pochádzať zo slovesa *krátiť*, čiže súvisí s krátkymi dňami v čase zimného slnovratu. V iných častiach Slovenska sa na označenie Vianoc používajú slová-výrazy *Hody, Boží Hod* alebo *Božie hody vianočné*.

Hodovanie, kedysi nie také bežné v našich domácnostiach, sa prirodzene spájalo s veľkými sviatkami, na ktoré sa pripravovali špeciálne jedlá podľa tradícií príslušnej oblasti. Kapustnica, ryba, zemiakový šalát a pupáky, bobáľky alebo opekance... Všetkým je nám dodnes známa napr. vianočka, ale staršie slovníky pripomínajú aj *štedrák* – druh koláča, ktorý sa je na Štedrý večer: *na poledne rybj, brinze, sstedraky z twarohom; večera sstedraki z brindzu, pssena poliewka*. „Štedrákom“ bol aj ten, kto chodil na Štedrý večer spievať vianočné koledy. Ono, štedrý (ktorý sa vyznačuje hojnosťou, dostatkom (opozitum skúpy) – *bohatý, hojný, veľkorysý, úrodný, výdatný, požehnaný*) asi nebol ako taký ten deň či večer, ale ľudia k sebe navzájom prejavovali city a vlastnosti, ktorými akoby niekedy šetrili celý rok...

Zo všetkých spomínaných pomenovaní pre obdobie osláv narodenia Božieho Syna sa na Slovensku ustálil oficiálny názov *Vianoce* zo staronemeckého *Winnachten*, teda *Weihnachten* = sväté, svätené alebo zasvätené noci, hoci na východe ostalo pôvodné *Roždestvo* rovnako ako v taliančine *Natale*. A z textov zhromaždených v databáze Slovenského národného korpusu zistujeme, že sme vtedy *doma, spolu, dobre, tradične, spoločne* a že:

K **Vianociam** patria *neodmysliteľne* aj knihy.

K atmosfére **Vianoc** *neodmysliteľne* patrí vyzdobený vianočný stromček.

Ku kresťanským **Vianociam** *neodmysliteľne* patrí aj polnočná omša.

K **Vianociam** *neodmysliteľne* patria ryby. vytvoriť aspoň ilúziu a tá k **Vianociam** *neodmysliteľne* patrí.

K **Vianociam** *neodmysliteľne* patria aj darčeky.

Vianoce sa *neodmysliteľne* spájajú s duchovným posolstvom.

K rakúskym **Vianociam** *neodmysliteľne* patrí svetoznáma pieseň.

K **Vianociam** už *neodmysliteľne* patrí hviezda.

vytvoriť pocity šťastia a radosti, ktoré k **Vianociam** *neodmysliteľne* patria.

K čaru blížiacich sa **Vianoc** *neodmysliteľne* patrí dobro a pomoc tým, ktorí to potrebujú.

Mária Šimková pracuje v Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV v Bratislave. Od roku 2002 vedie Slovenský národný korpus a je riešiteľkou viacerých projektov z oblasti korpusovej lingvistiky.

My o RAKu, RAK o Romboide

RAK č. 10/2011 okrem iného prináša: Literatúra je aj hľadaním pravdy (S Ivanom Kadlečíkom sa zhovára Ľudovít Petraško) ● Ivan Kadlečík: Metamorfózy metafor ● Dalimír Stano: krížom-krážom, príbeh ● Ján Litvák: Tinko ● Kveta Morochovičová-Cvik: Z mojich fosílií, Zvrat, Z metamorfóz (preložil Marián Heveši) ● Braňo Hochel: Interpretačné čítanie básne (Laco Novomeský: Budeš) ● recenzie

V RAKU č. 11/2011 nájdete napríklad: Radšej život bez vzrušenia ako brilantné diela o krachujúcom svete (S Viliamom Klimáčkom sa zhovára Alfréd Zimmermann) ● Viliam Klimáček: Závisláci (Som bilbord) ● básne Ľuboslava Adamuščina ● Jan Kjærstad: Imago Dei (preložil Miroslav Zúmrík) ● recenzie ● Braňo Hochel (ed.): INTERPRETÁCIA TEXTOV SLOVENSKEJ LITERATÚRY 60-TYCH ROKOV XX. STOROČIA (1) (autori: Katarína Zitová, Zoltán Rédey, Valér Mikula, Veronika Rácová, Derek Rebro, Jaroslav Šrank, Anna Valcerová)